

ANGYAL ÁRPÁD – ŐSZI VIKTÓRIA

Tartós munkanélküliség és önértékelés

Az Angyal-Őszi modell

Bevezetés

A gazdasági recesszió és társadalmi vonzatai hozzájárultak ahhoz, hogy az aktív korú magyar állampolgárok egyre szélesebb körű csoportjai élnek meg az inkább hosszabb, mintsem rövidebb ideig tartó munkanélküliséget. Magyarországon 2009-ben a munka nélkül eltöltött idő átlagosan 14-16 hónap volt, a KSH 2010-ben végzett felmérése alapján egy év alatt átlagosan 18 hónapra emelkedett (Csehné, 2011).

A munkahely megszűnése olyan változás, mely az egyén –adott esetben környezete – „*életminőségének többdimenziós megrendülését*” vonja maga után (Lázár, 2006). A munkától, illetve a társadalmi hasznosság érzetétől való megfosztottság, „[...] *jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az egyén önértékelése negatív irányban változzon, vagy akár maradandó személyiségváltozásokat szenvedjen*” (Farkas, 2011).

Nem minden esetben következik be a munkanélküliség az egyénnek felróható okok miatt. Bár a tartósan állástalanok csoportját felmérések szerint legnagyobb számban az alacsony iskolai végzettséggel, elavult, már nem piacképes szaktudással rendelkező egyének teszik ki, számos szakképzett, megfelelő kompetenciákkal rendelkező személy is ide szorulhat más tényezőknek köszönhetően – úgy mint gazdasági változások, vállalat-átalakítások, csoportos létszámleépítések (Statisztikai Tükör, 2012/70).

Az állástalansággal az álláskeresőkhöz szükséges kulcskompetenciák egyénenként eltérő mértékben sérülhetnek; mégis, a legfőbb hiányosságok az alábbi területeken tapasztalhatók: önbizalom-önértékelés, elavult szaktudás, kapcsolatrendszer építése illetve fenntartása, rendszeresség, a napi feladatok időhöz kötött megszervezése (Boda, Diebel és Prókai, 2008).

A vizsgálat egyik célja, hogy a munkanélküliséget legalább egy éve átélő álláskeresőkhöz közelebb az önértékelést és annak változását, mint a foglalkoztatottság hiányának pszichológiai következményét munkavállalók önértékelésével való összehasonlításban bemutassa Magyarország munkaerőpiaci szempontból egyik leghátrányosabb térségében, az észak-magyarországi régióban. További cél, hogy ennek gyakorlati jelentőségét egy olyan szolgáltatási rendszer vázolásában demonstrálja, mely hosszú távon az álláskeresőkhöz regisztrációs idejének lerövidülésével, a foglalkoztatás világába történő minél hamarabbi be- illetve visszalépéssel járhat.

A foglalkoztatottak, valamint a munkanélküliek fogalmának meghatározásában a Központi Statisztikai Hivatal, illetve a Kormányhivatal Munkaügyi Központja által leírtakat követtük. Így foglalkoztatottnak tekintendő az a személy, „*aki a vizsgált időszakban – az ún. vonatkozási héten – legalább egy óra, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy munkájától csak átmenetileg (szabadság, betegség stb. miatt) volt távol.*” Munkanélküliként vagy álláskeresőként azon személy kerül megjelölésre, aki a kutatás idején „*a munkaügyi központ valamely kirendeltségén álláskeresőként regisztrálva volt, illetve „aki egyidejűleg az adott héten nem dolgozott (s*

nincs olyan munkája, amelytől átmenetileg távol volt);[...]; rendelkezésre áll, azaz két héten belül munkába tudna állni, ha találna megfelelő állást” (Nógrád Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja, 2012).

Az önértékelés fogalmi meghatározásában Jonest követtük, az önértékelés „az egyén önmagára vonatkozó pozitív vagy negatív értékelése – vagyis az, amit a selfünkkel kapcsolatban érzünk” (Smith és Mackie, 2004).

Szakirodalmi áttekintés

Az emberi társadalom fennmaradását és megfelelő keretek közötti működését a munka adja. A munkavégzés, és a hozzá kapcsolódó társadalmi szerepvállalás ideológiai megítélése a különböző történelmi korokban eltérő volt, egy dolog egyértelmű: a munka az emberi cselekvés jellegzetes formája, mely önmagában véve is pozitív megerősítésként hat az egyénre (Kovács, 1996). A munkanélküliség nem új jelenség: bár elsősorban a kapitalizmus részelemeként megjelenő bérmunka árnyoldalaként vált világméretűvé.

Az állástalanság állapotában megrekedtek számára a munkanélküliség életformává is válhat. A munkanélkülivé válás esetében az életmódbeli változások mellett súlyos következményekkel jár a testi és lelki egészség leromlása. Egy korábbi szociográfiai kutatás Jahoda, Lazarsfeld és Zeisel munkája az 1930-as évek elején. Azóta az egyik alapkövé vált „marienthal-i” vizsgálat alapján Jahoda öt alapvető funkciót kapcsolt a foglalkoztatottsághoz, melyek szerint a munka: *„megszabja az adott nap időstruktúráját; rendszeres társas kontaktusokat biztosít a nukleáris családon kívüli személyekkel; olyan célokat követel meg az egyéntől, amelyek túlmutatnak az individuális törekvéseken; meghatározza a státust és az identitást; aktivitásra készítet”* (Jahoda, Lazarsfeld és Zeisel, 1999). Az állástalanság életritmusában a passzivitás és az apátia erősödésével az idősík alapvető viszonyítási pontja a segélyek kifizetésének napja.

A munkanélküliség magyarországi kutatásaiban kiemelkedő Bánfalvy Csaba munkássága. Az 1991-ben, több mint 2500 fő bevonásával végzett vizsgálata szerint a munkanélküliek önértékelése szignifikánsan alacsonyabb, mint a foglalkoztatottaké. Az állástalanok csoportján belül is talált eltéréseket: a tartósan munkanélküliek önértékelése volt a legalacsonyabb. Különösen nagy volt az önértékelés változása azon érintetteknél, akik korábban magas pozíciót töltöttek be, illetve magasabb társadalmi presztízsi dolgozók voltak, hiszen *„nekik volt mit veszíteni”* (Bánfalvy, 1992, 105. old.).

A vizsgálat szerint éppen a tartós munkanélküliek azok, akik életvitelükben jobban tudtak alkalmazkodni kialakult helyzetükhöz, mint a tőlük rövidebb ideje (9-25 hete) állástalanok. Az alkalmazkodásnak megvan a kockázata: minél tovább van az egyén ebben a státuszban, annál inkább életmódjává válik a munka nélkül töltött idő, s egy esetleges későbbi munkavállalási lehetőség során jóval több problémája lehet a munka világába való reintegrációval.

A munkanélküliek önértékelésének helyreállítását, reális alapokra való helyezését sok esetben a külső környezet visszajelzései sem segítik. Gyakran úgy ítélik meg őket, mint akik *„semmittevő, dologtalan, sült galambot váró”* emberek (Laki, 1992.). Hasonló eredményre jutott egy németországi felmérés is, ahol azt vizsgálták, hogy bizonyos újságok milyen tulajdonságokat, milyen sztereotípiákat közvetítenek a munkanélküliekkel kapcsolatban (Sielschott, 2010). A vizsgált cikkek mintegy 45%-ában úgy jelenítették meg az állástalanokat, mint *„támogatásra szoruló, nem kompetens”* egyéneket, akik *„kevésbé jószándékúak”* és *„nem rendel-*

keznek megfelelő képességekkel ahhoz, hogy céljaikat elérjék” (Sielschott, 2010). A másik leggyakoribb megjelenítés a „*problémás munkanélküli*” volt; a cikkek 36%-ában jelentek meg úgy, mint akik egyéni hiányosságokkal, problémákkal rendelkeznek.

Minél szélesebb rétegeket érint az állástalanság, annál fontosabb kérdéssé válik a munkanélküliek társadalmi megítélése, melyet a média közvetít – ezáltal a közvéleményre visszahatva formálja is azt. A társadalmi lebecsültség megtapasztalása az egyén önértékelésének csökkenését okozhatja, tömeges méretűvé válása pedig szociális dezintegrációhoz és csoportok közötti ellenségeskedésekhez vezethet (Sielschott, 2010).

Az állástalanság bekövetkezésével a korábbi élethelyzet megváltozik; a pszichoszociális egyensúlyi állapot átrendeződik. Az állástalanság egyfajta életformává alakul, melyhez az ebben érintettek megtanulnak alkalmazkodni, kevésbé hajlandóak arra, hogy hozzáállásukon változtatva kilépjenek megszokott cselekvési sablonjaikból. A csoport tagjai nagyobb eséllyel vannak kitéve a pszichoszociális krízisnek, ezáltal a devianciák (úgy, mint kriminalizálódás, addiktív problémák, homo- és heteroagresszivitás) veszélyeinek (Laki, 1992).

Azoknál a munkanélkülieknél, akik a foglalkoztatottak közül kerülnek át az állástalanok csoportjába, a krízisállapot mellett sajátos érzelmi dinamika figyelhető meg státuszukkal és önmagukkal kapcsolatban. Az egy-egy munkanélküli ügyféllel huzamosabb ideig dolgozó munkatanácsadó szakemberek előtt jól ismert az emocionális-motivációs hullámvás, s ezáltal az a változó hozzáállás, melyet Borgen és Amundson „*Érzelmi hullámvásút-modellként*” (Borgen és Amundson 1992, idézi Farkas 2011, 68. old.) határozott meg.

Eszerint a munkahely elvesztése olyan változásokat indít el az egyénben, melynek egyes állomásai az idő függvényében is jól nyomon követhetők. Ennek alapján két nagy szakasz különíthető el: míg az első fázis meghatározó élménye a munka elvesztése – s ezáltal gyakorlatilag a gyász folyamatának alfázisaira osztható (úgy, mint tagadás, harag, düh, alkudozás, depresszió, majd belenyugvás) –, addig a második szakaszt determináló esemény a munkakeresés.

A kutatáshoz kapcsolódó kérdésfelvetések

A tartós munkanélküliséghez kapcsolódó pszichés következmények az egyén és a társadalom szintjén is hosszútávon megmaradó hatást fejthetnek ki. Egy felmérés szerint már a nagyjából hat hónapig tartó munkanélküliség pszichés konzekvenciáinak leküzdéséhez, az átélt érzelmi trauma feldolgozásához is legalább öt-nyolc hónap szükséges (Liem és Liem 1988, idézi Székely, 2003, 667 old.). Megfontolandó tehát, hogy az akár több éves, tartós munkanélküliség mekkora és milyen irányú hatást fejt ki az egyén önértékelésére, illetve, hogy az állástalanság állapotából való kitörés, a pszichés egészség visszanyerése mennyi időt és milyen szintű szakmai támogatást igényelhet.

Vizsgálatunk elsődleges kutatási hipotézise szerint a legalább hat hónapja állástalan személyek önértékelése jelentős eltérést mutat a foglalkoztatottakéhoz képest; eszerint a kutatás idején is aktív munkavállalói viszonyban lévő személyek csoportja átlagosan magasabb önértékeléssel rendelkezik, mint a munkanélküliek csoportja. Ez az eltérés a feltételezés szerint kétirányú: a legtöbb esetben teljesen alulértékeli magát az egyén, aminek eredményeként értéktelennek, feleslegesnek kezdi magát érezni, ezáltal elveszíti önbizalmát és munkavégző képességét, aktivitását, csökkenti elhelyezkedési esélyeit. A másik esetben ezzel ellentétesen, önértékelése az átlagostól magasabb értékű, ekkor nem a valós, munkaerőpiacon képviselt értékének megfelelően látja magát, így elhelyezkedési kudarcra miatt elsősorban másokat hibáztat, és nem szembesül a tényleges problémákkal.

A vizsgálati hipotézis szerint van különbség a két csoport pszichológiai jellemzői között olyan tekintetben, hogy a regisztrált, tartós álláskeresők alacsonyabb értéket érnek el az önértékelés-skálán, mint a foglalkoztatottak.

A kutatás csoporton belüli összehasonlítást is tartalmaz; ebben Heves és Nógrád megyéből kerülnek összevetésre a regisztrált, tartós álláskeresők. Az erre vonatkozó kutatási hipotézis szerint a kedvezőbb gazdasági és társadalmi körülmények, s így általános szinten a jobb élet-színvonal következményeként a heves megyei álláskeresők magasabb önértékeléssel rendelkeznek, a jövővel kapcsolatos érzéseik és elvárásaik pedig pozitívabbak, mint a nógrádi (általában a „*leghátrányosabb helyzetű, komplex programmal segített*” településeken lakó) álláskeresők.

További hipotézisünk, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező álláskeresők szignifikánsan alacsonyabb önértékeléssel rendelkeznek, mint az alacsony iskolai végzettségűek. Szintén hipotézis, hogy minél több időt tölt el egy személy tartósan regisztrált álláskeresőként, annál szélsőségesebb eltérést fog mutatni önértékelése az átlagostól, valamint annál lemondóbb lesz saját jövőjével, kilátásaival kapcsolatban. A vizsgálat során a résztvevők önértékelése kérdőíves módszerrel, kvantitatív kutatási stratégia alkalmazásával került felmérésre.

A kutatás bemutatása

A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2012 augusztusi munkaerőpiaci felmérésében a magyarországi nyilvántartott álláskeresők száma 526.861 fő volt, mely az előző év hasonló időszakához képest 4%-os csökkenést jelent (NMH, 2012 augusztus). Fenti csoportból a tartósan regisztrált álláskeresők száma 147.785 fő volt, ami viszont 2,5%-os emelkedést jelent a 2011 augusztusában mértekhez viszonyítva (a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat statisztikájában azokat sorolja a tartós álláskeresők kategóriájába, akik egy éve, vagy annál régebben megszakítás nélkül minden hónapban szerepeltek a nyilvántartásban.)

A pályakezdekők, valamint a 25 éven aluliak munkanélküliségi mutatója: 2012 augusztusában ez utóbbiak száma 87.584 fő volt, ami 1,8%-os emelkedést jelent – a pályakezdekő álláskeresők ugyanakkor összesen 66.899 fővel képviseltették magukat, mely 21%-os (!) növekedést jelent 2011 augusztusához képest.

A foglalkoztatási adatok alapján az észak-magyarországi régió negatív rekordokat döntött meg; a 2012. augusztusi felmérések alapján a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított, nyilvántartott álláskeresők aránya 20,2% volt, maga mögé utasítva ezzel az összes többi régiót. A KSH-szerint az összes magyarországi álláskereső közel fele Észak-Magyarországon, illetve Észak-Alföldön élt az adott időszakban (KSH, 2012/70).

A munkanélküliek Heves és Nógrád megyében élő populációjából mintaválasztással kerültek bevonásra a kutatásban részt vevők, kritériumként a legalább egy éve tartó, regisztrált álláskeresői státusz szerepelt.

A heves megyei résztvevők kiválasztását nagyban segítette egy olyan projektben való együttműködés, melyet a Heves Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja külső szolgáltatókkal valósított meg. Ennek során tartósan regisztrált álláskeresők részére szerveztek 80 órás kompetenciafejlesztő képzéseket a munkaügyi központ egri, füzesabonyi, hevesi és pétervásárai kirendeltségén – ezekből a csoportokból összesen 40 fő töltötte ki a kutatásban felhasznált kérdőíveket (Egerből 12 fő, Hevesről és Pétervásáráról 10-10 fő, Füzesabonyból 8 fő). Nógrád megyében a tartósan regisztrált álláskeresőkkel való kapcsolatfelvételt ugyancsak egy, a Bátorterenyi kistérségben megvalósított kompetenciafejlesztő program segítette, melynek

során a résztvevők különböző hosszúságú (120 és 210 óra között változó) tanfolyamokon vettek részt. Ebben a csoportban összesen 60 fő jelent meg, akik közül 40 fő véletlen mintaválasztás módszerével került a kutatásba.

A munkavállalók hevesi és nógrádi mintájánál (40-40 fő) szempont volt, hogy a résztvevők – az esetleges torzításokat elkerülve – a gazdasági élet eltérő szektoraiból érkezzenek a kutatásba, így ők a versenyszférából, a vállalkozói szférából, valamint a közalkalmazotti szférából kerültek bevonásra.

A vizsgálat során két kérdőív került felhasználásra az önértékelésük, valamint a jövővel kapcsolatos érzéseik és elvárásaik, motivációjuk felméréséhez. Ez utóbbi számszerűsítéséhez és részletesebb kutatásához a Beck és mtsai (1974) által kidolgozott *Reménytelenség skálát* töltötték ki a résztvevők. A húsztételes kérdőív affektív, motivációs és kognitív faktorával magas megbízhatósággal és validitással mér – ezt mutatja a kérdőív magas konzisztenciája is (Cronbach alfa= 0,93) (Perczel és mtsai, 2005).

A vizsgálat másik kérdőíve saját fejlesztésű, kifejezetten az önértékelés méréséhez készült. Harminc tételéből egyes itemek a Caprara, Barbaranelli valamint Borgogni (1994) által fejlesztett, és Rózsa (2004) által hazai alkalmazásra adaptált BFQ kérdőív kérdéseiből kerültek áttemelésre. Ugyancsak felhasználásra került Bánfalvy (1991) munkanélkülieket vizsgáló kérdőívének néhány, az önértékelés témájához kapcsolódó tétele is.

Eredmények és kiértékelés

A kutatásban részt vevő 80 fő tartós munkanélküli átlagéletkora 38,2 év; a legfiatalabb résztvevő 20, a legidősebb 57 éves. A nemek megoszlását tekintve 42 férfi és 38 nő szerepel a mintában. A munkanélküliség időtartama átlagosan 2,9 év (sd = 1,82 ; medián = 3); ezen belül a legrövidebb időtartam 1 év, a leghosszabb időtartam 14 év – a résztvevők 55%-a több mint 2 éve van álláskeresőként nyilvántartva. Legnagyobb arányban a szakiskolai végzettségűek képviseltetik magukat (38%), ami a piacképes szakmai ismeretek hiányára utal.

Az álláskereső csoportja a Reménytelenség skálán 7,52-es átlagpontszámot ért el (sd = 3,54), ez még a normális mértékű reménytelenség határán belül mozog. Ugyanakkor a résztvevők 35%-a, azaz 28 fő (!) 9 pontos, vagy annál magasabb értéket mutat a skálán, melyet komoly szuicid veszélyeztetettségként értékelünk (Perczel és mtsai, 2001). Megállapítható, hogy három álláskereső (mindannyian 50 éven felüliek) pontszámaik alapján a súlyos reménytelenség kategóriájába esik (15., illetve 17 ponttal).

A Reménytelenség skálán belül a munkanélküliek a legmagasabb átlagos pontszámot (3,53) a kognitív faktorban érték el. Itt a legsúlyosabb érintettség a jövővel kapcsolatos elvárások terén mutatkozik, ami a potenciális elhelyezkedés egyik legnagyobb akadálya, hiszen az egyén gondolkodásában és viselkedésmódjában így kialakuló negatív tendencia alapvetően és hosszú távon befolyásolja az adott élethelyzetéből való kitöréshez szükséges cselekvési energiáját. A skála affektív illetve motivációs faktorában közel azonos értékeket találhatunk (2,1 valamint 1,93), melyet a munkanélküliség érzelmi-motivációs tényezőinek szoros összefüggése magyaráz. A jövővel kapcsolatos érzések negatív változása és a motiváció elvesztése olyan tényezők, melyek az álláskeresői aktivitás, a kitartás csökkenésével, a rezignáltság növekedésével felgyorsíthatják az utat a teljes apátiához (Jahoda, 1999; Fagin és Little, 1984).

A kutatás egyik vizsgálati hipotézise szerint az időfaktor jelentős szerepet játszik a tartósan regisztrált álláskereső elvárásaiban; minél több időt tölt el egy személy a fenti csoport tagja-

ként, annál lemondóbb lesz saját jövőbeli kilátásaival kapcsolatban. A munkanélküliek Reménytelenség skálán elért pontszámai, valamint tartósan regisztrált álláskeresésük időtartamának korrelációs vizsgálatában közepes mértékű összefüggés tapasztalható a két tényező között ($t=4,129$, $df=78$, $p<0,01$, $cor=0,423$).

Az önértékelési kérdőívben a maximálisan elérhető 55 pontból a tartósan álláskeresők csoportjának átlaga 31 pont, ($sd=6,23$) – a legmagasabb érték 52, míg a legalacsonyabb 19 pont. A Reménytelenség skálán elért pontszámokkal összevetve az eredményeket közepes mértékű a korreláció találunk, tehát minél alacsonyabb egy személy önértékelése, annál lemondóbb lesz saját jövőjével kapcsolatban ($t=-6,787$, $df=78$, $p<0,01$, $cor=-0,6$).

Közepes mértékű korreláció van a regisztrált álláskeresőként töltött időtartam hossza és az önértékelés alakulása között: minél hosszabb ideig jelenik meg egy személy tartósan regisztrált álláskeresőként, annál jobban csökken önértékelése ($t = -3,97$, $df = 78$, $p < 0,01$, $cor = -0,41$).

Szignifikáns a különbség a heves megyeiek illetve Nógrád megyeiek önértékelése között, ám a feltételezettel ellentétes az eredmény; az általánosan jobb életszínvonalon élő heves megyei álláskeresők önértékelése szembetűnően alacsonyabb, mint a nógrádi munkanélkülieké ($t=2.5615$, $df=75.62$, $p\text{-value}=0.01$). Míg ez utóbbiak 32,7-es, addig a heves megyeiek 29,2 pontos önértékelési átlagot értek el a vizsgálatban. Az eredmény feltárásához érdemes mindezekelőtt a résztvevők életkorát mérlegelni; a heves megyei álláskeresők átlagéletkora 45,1 év, a nógrádiaké 31,2 év. Valószínű, hogy a Nógrád megyei csoportban a nagyobb létszámú viszonylag fiatal korosztály kevésbé lemondó saját jövőjével és aktuális élethelyzetével kapcsolatban, így ennek következtében önértékelése is magasabb. Nem elhanyagolható a családi háttér egyfajta védőhálóként nyújtott szerepe; a pályakezdő munkanélküli fiatalok jelentős hányada mögött olyan családi háttér áll, mely megfelelő életszínvonalat biztosít mindennapjaikhoz. Szintén jelentős faktor az önértékelés változásában a regisztrált álláskeresőként töltött időtartam hossza; a hevesiek átlagosan 3,5 éve, a Nógrád megyeiek viszont 2,3 éve szerepelnek a munkaügyi központok nyilvántartásában.

A heves megyei regisztrált álláskeresők négy alcsoportjában a vizsgálat alapján nincs szignifikáns különbség – úgy tűnik tehát, hogy ezeken a helyszíneken az állástalanság időtartama az önértékelés meghatározó összetevője, és nem a térség aktuális gazdasági, munkaerőpiaci helyzete.

Az iskolai végzettségre vonatkozó korrelációs vizsgálat szerint gyenge mértékben, de van összefüggés az iskolai végzettség és az önértékelés között – eszerint minél magasabb egy személy iskolai végzettsége, annál magasabb lesz az önértékelése is ($t = 2,33$, $df = 78$, $p < 0,05$, $cor = 0,25$). Az eredmény egyik reális magyarázataként merülhet fel a csoporton belüli társas összehasonlítás folyamata; eszerint ahhoz, hogy az érintett egyének – jelen esetben a diplomás munkanélküliek – megőrizték önértékelésüket, megpróbálják eltávolítani saját selfüket a csoporttól.

A munkanélküli férfiak általában átlagosan magasabb önértékeléssel rendelkeznek (32,3), mint a hasonló helyzetben lévő nők (29,5). Mialatt a megkérdezett munkanélküli férfiak átlagosan 3,2-es értéket adtak arra a kijelentésre, miszerint „*A környezetemnek nagy szüksége van rám*”, addig a nők körében ez 3,6 pont volt.

Még jelentősebb különbség található a napi elfoglaltság vizsgálatánál; eszerint az „*Egész nap van valami elfoglaltságom*” kijelentésre a munkanélküli férfiak által adott átlagpontszám 2,9 pont, míg a nők esetében 3,8 pont. Feltételezhető, hogy a munkanélküli nők döntő többségének rendszeres, napi szintű elfoglaltságot biztosít a háztartás, valamint a család ellátása, így

a foglalkoztatás hiányát pszichológiailag kevésbé megterhelően élhetik meg, mint a férfiak, hiszen rendszeres tennivalóik által „*a háztartás valódi vázává válik az életvezetésnek, az időbeosztásnak, a mindennapi életnek*” (Bánfalvy, 1997, 174. old). Valószínűleg a tartósan regisztrált női munkanélküliek alacsony önértékelésében egyéb, kulturális, szociológiai tényezők, sajátosságok is jelentős szerepet játszhatnak, melyek részletesebb vizsgálata további kutatások témája lehet.

A vizsgálatban részt vevő 80 fő munkavállaló átlagéletkora 39 év, a legfiatalabb személy 23, a legidősebb pedig 56 éves. A mintában 39 férfi és 41 női foglalkoztatott jelent meg, akik iskolai végzettségük tekintetében is megosztottak: 11 fő rendelkezik egyetemi, 24 fő főiskolai végzettséggel, 6 fő gimnáziumi érettségivel, 31 fő szakközépiskolai végzettséggel, 9 fő szakiskolai, 1 fő pedig 8 osztályos végzettséggel. A Reménytelenség skálán a munkavállalók 3,37-es átlagpontszámot értek el ($sd = 2,49$), amely még a legalacsonyabb kategória, és az enyhe reménytelenség határán belül mozog. A három alfaktor közül ebben a csoportban a kognitív és a motivációs faktor átlagpontszáma lett közel azonos értékkel a legmagasabb (3,36 illetve 3,31 pont) – eszerint a vizsgált munkavállalók körében is elsődlegesen a jövővel kapcsolatos elvárások, valamint a motiváció terén tapasztalható leginkább a csüggedés.

A vizsgálatban részt vevő 80 fő munkavállaló közül három személy ért el 10 pontot, illetve annál magasabb értéket, a legtöbb válaszadó (25 fő) 2-es értéket ért el a skálán, ami normális mértékűnek minősíthető a kérdőív készítőinek értékelése alapján. A hevesi és nógrádi válaszadók eredményeiben szignifikáns különbség nem mutatható ki. Az önértékelési kérdőívben a munkavállaló válaszadók által elért átlagpontszám 43,2 pont lett ($sd = 6,14$, medián = 42), a legalacsonyabb elért pontszám 28, a legmagasabb 55 pont. A mintában szereplő heves megyei foglalkoztatottak átlagosan magasabb önértékeléssel rendelkeznek (44,85 pont) mint a nógrádiak (41,55 pont), mely különbség szignifikánsnak mondható ($t = 2,47$, $df = 78$, $p = 0,01$).

Az észlelt környezeti megbecsültség pontszámai a heves megyei munkavállalóknál 3,8 pont, míg a nógrádiaké 3,5 pont – tehát elképzelhető, hogy ez utóbbi csoport alacsonyabb szintű megbecsülést tapasztal. Ezt igazolja az a 2012-es, KSH által végzett országos felmérés, mely a havi bruttó átlagkereseteket területi egységenként mérte fel; ebben Heves megye a hatodik, Nógrád megye viszont csak a tizennyolcadik helyet érte el. A kereset mértéke viszont az egyik legerősebb visszajelző eszköze az elfoglalt státusznak és megbecsültségnek, így befolyással bír az egyén önértékelésére is.

Kérdés, hogy át- illetve továbbképzések nélkül milyen foglalkoztatási szerephez juthat az a munkanélküli, aki legfeljebb nyolc osztályos végzettséggel, de szakmával nem rendelkezik, és tartósan regisztrált álláskeresőként évek óta távol van a munka világától, emiatt már elszakított a rendszeres, kötelező életviteltől, így valószínűleg nagyobb nehézségekkel kell szembenéznie a munkahelyi szocializációs folyamat során. Az alacsonyabb színvonalú munkavállalói kompetenciák megléte mellett sajnos relatíve nagy arányban jelennek meg ezen csoportban a funkcionális analfabéták, akiknek gyakorlatilag egyetlen megoldásként a közfoglalkoztatás maradhat.

A két csoport Reménytelenségi skálán elért adatait összehasonlítva nem meglepő, hogy a munkanélküliek által elért átlag (7,52 pont) magasabb a munkavállalók csoportjának átlagértékétől (3,37 pont). Jelentős különbség van a foglalkoztatottak és az álláskeresők jövővel kapcsolatos elvárásai, érzelmei, valamint motivációja között ($D = 0,512$, $p < 0,01$).

Az önértékelési kérdőívben elért eredmények – a Reménytelenség skálához hasonlóan – jelentős különbséget mutatnak a két csoport között. A foglalkoztatottak csoportjának átlagértéke

(43,2 pont) jelentős mértékben meghaladja a vizsgálatban részt vett tartósan regisztrált munkanélküliekét (31 pont), mely különbség szignifikáns ($t = -12,46$, $df = 158$, $p < 0,01$).

A környezeti, társadalmi megbecsültség pontértékei jelentős különbségekre mutatnak. A kérdőív alapján a munkavállalók 53,7 százaléka ért inkább egyet azzal a kijelentéssel, hogy „*A társadalom, az emberek általában megbecsülik az olyanokat, mint amilyen én vagyok*”, addig a válaszadó tartósan munkanélkülieknek csupán 12,5 százaléka érzi ezt így. Érdeemes összevetni a fenti tételre adott válaszokat a társadalmi hasznosságot vizsgáló kijelentéssel. Az „*Amit én csinálok, az a társadalom egészére nézve hasznos*” kijelentéssel inkább egyetértők aránya munkavállalók esetében 66, míg a tartós álláskereső körében mindössze 7,5 százalék.

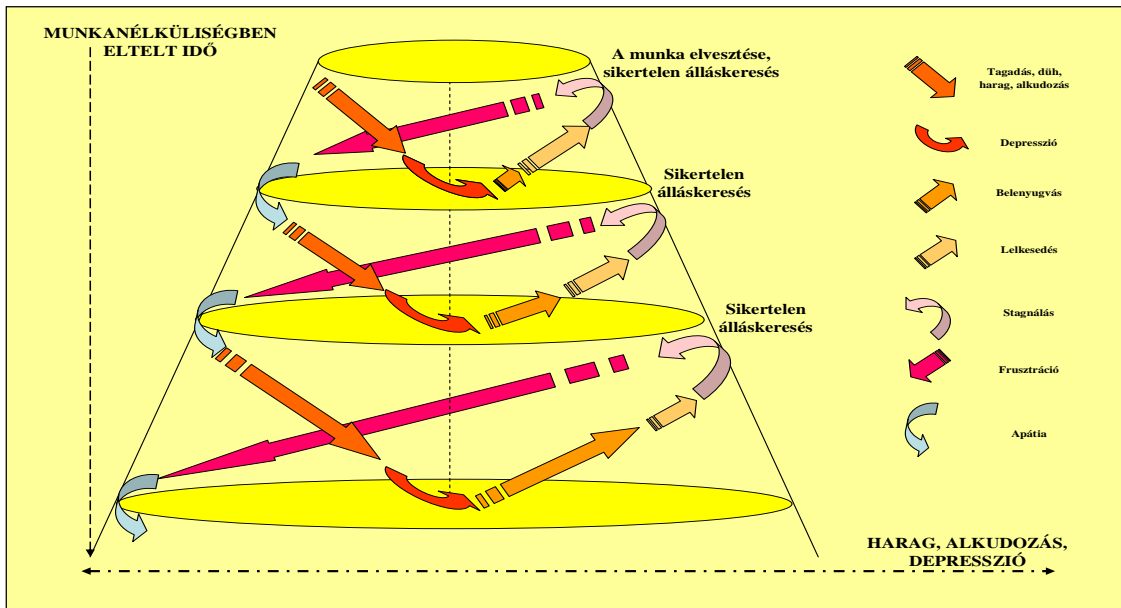
A vizsgálatban részt vevő tartósan munkanélküliek többsége azért, hogy önmagát sem tartja fontosnak saját közösségében, szintén önértékelését csökkentti, illetve valóban egyfajta társadalmi kirekesztettséget él át. Ennek továbbgondolását segítheti elő az önértékelési kérdőív 23. tételére adott válaszok összegzése. A munkavállalók 6,2 százaléka érzi úgy, hogy mindenki ellene van – a tartós álláskeresőknél ez az arány 33,7 százalék. Feltételezhető, hogy a hosszú izoláltság, a társas kapcsolatok leszűkülése, az információk jelentős csökkenése olyan belső torzítással jár, mely a külvilág felől tapasztalt vélt vagy valós sérelmek felnagyításával egy ellenséges, negatív hozzáállású világot teremt szemlélőjének. A külvilágból érkező elutasítás (például sikertelen álláskereső) esetén ez a gondolkodási séma csak tovább erősödhet az érintett egyénben, ami a világhoz és közvetlen környezetéhez való viszonyulásában többé-kevésbé tudatosan vagy tudattalanul, de meg fog nyilvánulni, ezáltal is kilátástalanságában még mélyebbre süllyesztve az illetőt.

A kutatás fő hipotézisét, miszerint a tartósan regisztrált álláskeresőknél szignifikánsan alacsonyabb az önértékelése, mint a munkavállalóknak sikerült igazolni, mint ahogy azt az összefüggést is, mely szerint az állástalanságban töltött időtartam növekedésével csökken az érintettek önértékelése. A vizsgálat eredményeinek érvényességét és megbízhatóságát több tényező is befolyásolhatta.

A vizsgálat a két megyében olyan tartósan regisztrált munkanélküliekből állt, akiket a munkaügyi központ illetékes kirendeltségei kompetenciafejlesztésre irányítottak, így az eredményeket az is befolyásolhatta, hogy a központ által jobb képességűnek ítélt tartós álláskereső valószínűleg nem jelentek meg a vizsgálatban. Igen részletes felmérést, valamint egyéni strukturált interjúkat kíván annak vizsgálata, hogy a résztvevők valóban aktuális állapotuknak megfelelően töltötték-e ki a kérdőíveket, vagy segélykérő jelleggel lerontották azokat – ezen lehetőség részletekbe menő tisztázása túlmutat jelen kutatás keretein. A munkavállalók csoportjában kapott eredmények érvényességének megvitatásakor, ugyanakkor mérlegelendő annak lehetősége, hogy ezen már az eleve azok a motiváltabb személyek vettek részt, akiknek összességében is magasabb az önértékelése. A vizsgálat esetleges megismétlése során ezért fenti tényezőkre kiemelt figyelmet érdemes fordítani az eredmények érvényességének és megbízhatóságának biztosítása érdekében.

Következtetések és javaslatok – az Angyal-Őszi modell

Jelen vizsgálat, valamint a munkanélkülieknek nyújtott szolgáltatásokban szerzett tapasztalat eredményeként feltételezhető, hogy a pszichoszociális krízisre vonatkozó Borgen és Amundson-féle hullámvasút-modell módosításra szorul. Ehelyett, a teljes, többszintű folyamatot leíró elmélet a *Hullámzó kríziscentrifuga-modell* (Angyal és Őszi, 2011) elnevezést kapja. (1. ábra)

1. sz. ábra Hullámzó kríziscentrifuga-modell (Angyal és Ószi, 2011)

A hullámzó kríziscentrifuga-modell

A hullámzó kríziscentrifuga-modell kiindulási pontja a munka elvesztése, illetve – pályakezdők esetében – a sikertelen álláskeresővel való szembesülés. Itt jelenik meg a negatív irányba való fordulás első nagy fázisa, ahol a tagadás, düh, harag, alkudozás követik egymást. Ez a pszichés állapot fokozatosan megy át a következő fázisba, ami a depresszió időszaka. Itt egyértelműen az elkeseredettség, a csökkent önértékelés, a jövőbeli tervekről való lemondás dominál. Ezen fázis – megfelelő érzelmi támogatottság esetén – fokozatosan ível át a belenyugvás időszakába, melyet a másik nagy szakasz, a lelkesedés (jelen esetben a munkakeresés) fázisa vált fel. A próbálkozások kudarc esetén a lelkesedés előbb stagnál, majd fokozatosan megszűnik, és az egyén elkezd lefelé csúszni a frusztráció fázisába.

Ekkor felhagy az álláskeresővel, ismét kezd visszahúzódní saját világába, a potenciális álláshelyekre már nem is jelentkezik; ebben a szakaszban léphetnek be nagy valószínűséggel a különböző devianciák (akár addikciós problémák, kriminalitás vagy súlyos esetben szuicidum-veszélyeztetettség formájában). A folyamat lezárulását az apátia fázisába való belépés jellemzi, melyhez a teljes lemondás, elhelyezkedéssel és jövőbeli elképzelésekkel kapcsolatos közönyösség, érzelmi és gondolkodási elakadás köthető.

A modell az apátiát nem egy lineáris szakasz befejező momentumaként ábrázolja; pontosan ez a fázis az, amely az adott szintről az alatta található szintre lesüllyedve újraindítja a folyamatot. Az ezután következő szinteknek azonban mindegyike időtartamában és intenzitásában különbözik az előzőtől: az újbóli tagadás, düh, harag és alkudozás fázisa egyre hosszabbodik, ahogy az állástalanság időtartama nőhet.

A depresszió szakaszát követő belenyugvás is hosszabbodik, így az egyénnek egyre több időre lesz szüksége ahhoz, hogy kellően motivált állapotba kerüljön a helyzetéből kivezető utak keresésének megkezdéséhez. A lelkesedés fázisai viszont időtartamuk tekintetében foko-

zatosan rövidülnek, így ha az itt megjelenő álláskeresési kísérletek ismételten kudarcot vallanak, úgy a stagnálás szakaszát a frusztráció egyre hosszabbodó fázisa váltja fel, majd az apátia állapotába kerülve újból egy, még mélyebb szintre csúszik le az érintett személy.

A folyamat dinamizmusa a centrifugális erő mechanizmusai által hat az egyénre, csak nem felemeli, hanem dugóhúzóba süllyeszti őt. A modell szemléletmódja miatt magyarázattal tud szolgálni a tartósan regisztrált álláskeresők eltérő mértékű reményvesztettségére, amit a Borgen-Amundson-modell kevésbé tud visszatükrözni. A fázisok és alfázisok ismétlődésével a lefelé, negatív irányban kialakuló kríziscentrifugából való kijutás az egyén és a társadalom részéről is egyre nagyobb szellemi, anyagi és humán erőforrás-befektetést igényel.

A modell szerint van kilépési lehetőség a tartós munkanélküliség által létrehozott állapotból: a külső támogatók (mint például a család, a mikrokörnyezet) lassító tényezőkké válhatnak. Szintén jelentős támogatást jelenthet a tágabb környezetből, mint például a munkaügyi központ által nyújtott szolgáltatásokból érkező segítség.

A vizsgálat eredményei is azt támasztják alá, hogy van értelme és létjogosultsága a munkanélkülivé váltak segítésének. Szükséges lenne, hogy a munkaügyi ellátó rendszerben a jelenleginél szélesebb körű olyan szolgáltatások jelenjenek meg, melyek a regisztrált álláskeresők meglévő kompetenciáit szakszerűen felmérve az egyéni fejlesztési igényeknek leginkább megfelelő foglalkozásokba, és tanulási útvonalakra irányítják az egyént. (Sajnos ez utóbbi a modulrendszerű korábbi szakképzés beszámíthatósági kereteinek leszűkítése és az új OKJ miatt az új felnőttképzési rendszerben korlátozottnak tűnik.

Hatékony tartalmi megoldást kínálhat a *komplex* – azaz egyéni és csoportos foglalkozásokat, fejlesztéseket, tanácsadásokat, méréseket tartalmazó, de mindig az egyén szükségleteihez alkalmazkodó – *mentorálási rendszer* (Angyal és Őszi, 2011) kialakítása. Amint a rendszer működését vázoló ábra mutatja, a munkaügyi központ az álláskeresőt első lépésben a mentori csoporthoz irányítja, ahol az adott mentor előzetes helyzetfeltárást végez az érintettel, mely után a problémák és kompetenciák függvényében több út közül választhatunk.

Lehetőség van személyközpontú beavatkozó csoport igénybevételére, ahol munkatanácsadó, munkapszichológus illetve pályaorientációs tanácsadó foglalkozik az illetővel. Egy másik lépésként a mentor az ügyfeleket a munkaerőpiac alapvető információiról tájékoztató 1-3 napos tréningre küldi. A harmadik lehetőség az, hogy olyan külső intézménnyel veszi fel a kapcsolatot, mely (együttműködés esetén) az álláskereső speciális problémájában tud támogatást nyújtani – ilyenek lehetnek például az addiktológiák, drogambulanciák. A mentor végig rendszeres kapcsolatban áll ügyfelével, hogy fejlessze annak szociális, munkavállalói és életvezetési készségeit, és megfelelő pszichoszociális támogatást nyújtson, tájékoztassa a foglalkoztatási, munkaerőpiaci szolgáltatások igénybevételének lehetőségeiről, illetve közös munkahelyfeltárást végezzen az ügyfelekkel.

Minden segítő lépés ellenére valószínűsíthető viszont, hogy a támogatási szándék nem mindenkinél talál befogadásra. Amíg a munkanélküliek ellátást kapnak az államtól, és emellett még bejelentés nélkül is dolgozni tudnak, egy részük elhelyezkedési és mobilitási hajlamában nem várható teljes mértékben pozitív irányú változás, hiszen a két forrásból származó jövedelmet figyelembe véve havi bevételük legtöbb esetben így meghaladja a bejelentett álláshelyen elérhető keresetet. Nem véletlen tehát az a jelenlegi gazdasági életben tapasztalható változtatás, mely az álláskeresők számára nyújtható juttatások, támogatások, segélyek drasztikus csökkentésével jár.

Másrészről messzire vezető konzekvenciái lehetnek annak, hogy a 2012. augusztusi felmérések szerint az előző év azonos időszakához képest mintegy 42 százalékkal csökkent az álláskeresési járadékban, 87 (!) százalékkal pedig az álláskeresési segélyben részesülők aránya – ez egyedül Észak-Magyarországon több mint hétezer ellátás nélkül maradt álláskeresőt jelent (NFSZ, 2012 augusztus). A jelenleg is zajló munkaerőpiaci változtatások (mint például a közmunkaprogram átalakítása) csökkentik ugyan a tartós munkanélküliek, illetve az álláskeresési járadékban részesülők arányát, ám ezzel párhuzamosan növelik azok számát is, akik immár ellátás nélkül keresik helyüket tovább a munka világában.

Megemlítendő a fentiek mellett a „*sikerés munkanélküliek*” csoportja, akiknél az állás elvesztése összességében pozitív hatást gyakorol az életvitelükre, hiszen olyan új területeket fedezhetnek fel ez által önmagukban és a világban, melyre korábban, a munkájuk mellett nem volt lehetőségük. Jellemzően ők a legeggyüttműködőbbek, önállóan is keresnek munkalehetőségeket, akár még akkor is, ha csökkent munkaképességük befolyásolja elhelyezkedésük esélyeit (Angyal és Őszi, 2012).

Ahogy a fenti vizsgálat, valamint a bemutatott hullámmódozó kríziscentrifuga-modell is szemléltette, a munkanélküliség állapotának különböző pszichés fázisai vannak. A tartós álláskeresés állapotába egyre jobban belesüllyedők, s azt végül apátiával fogadók részére olyan komplex szolgáltatás biztosítására lenne szükség, mely az empátikus támogatás megadása mellett a reális követelménytámasztással, s az egyént saját sorsáért való felelősségvállalásra ébresztésével hatékony eszköze lehet az önértékelés visszaállításának, reális alapokra helyezésének. Ezáltal nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy az álláskereső immár aktív résztvevőként térhessen vissza a munkaerőpiacra.

Irodalomjegyzék

- Angyal Á., Őszi V. (2011). A 2011-es közfoglalkoztatási mentori szolgáltatások tapasztalatai. (Közfoglalkoztatási szolgáltatások Heves megyében, konferencia, Eger, 2011. szeptember 28.)
- Bánfalvy Cs. (1997): A munkanélküliség. Magvető Kiadó, Budapest.
- Bánfalvy Cs., Laki L. (szerk.) (1992): Alkalmazkodás a munkanélküliséghez. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Boda M., Diebel A., Prókai O. (2008): Munka-kör. Csoportos módszerek, közösségi innovációk a támogatott álláskeresésben. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Borgen, W. A., Amundson, N. E. (1992): A munkanélküliség dinamikája. In: Ritoók P. (szerk.): A tanácsadás pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest. 247-279.
- Csehné, P. I. (2011): Magyarországi felnőttek munkaerőpiaci tájékozottsága. Felnőttképzés, 2011. évi 4. szám.
- Fagin, L., Little, M. (1984): The Forsaken Families: the Effects of Unemployment on Family Life. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Farkas Á. (szerk.) (2011): A tartós munkanélküliség szociálpszichológiája. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Jahoda, M., Lazarsfeld, P. F., Zeisel, H. (1999): Marienthal. Szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács, Z. (1996): A munka mint motiváció. In: Balogh L., Bugán A., Kovács Z., Tóth L. (szerk.): Fejezetek az alkalmazott lélektan köréből. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 95-108.
- Központi Statisztikai Hivatal (2012): Munkaerőpiaci folyamatok, 2012. I-II. negyedév. Statisztikai Tükör, 2012/70. 1-5.
- Laki L. (1992): A fiatal munkanélküliek helyzetének néhány jellemzője, Magyar valóság 105-115. Letöltve: http://kereso.startlap.hu/index.php?q=Laki%2C%201992&sise=a&search=google&nhash=startlap_159b64e4d0e3e7b506ce63e5202b7b33_TWpBeE5ERXhNRE0wTORBMU1EZzRNamcwTIRRMk1UVXINamd5TkRVMk5qTTRPREk1TnpVNU1ESTJORFF6T1RrMk1UQTPREV5&page=1

- Lázár I. (2006): Munkanélküliek életminősége. In: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.): A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Budapest: Semmelweis Kiadó. 105-144.
- Nemzeti Munkaügyi Hivatal (2012): Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat fontosabb adatai. 2012. augusztus. Letöltve: http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_havi_reszletes_adatok_2012
- Nógrád Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja (2012): A Negyedéves munkaerő-gazdálkodási felmérés Nógrád megyei eredményei. Letöltve: http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=showcontent&content=afsz_negyedev_munkaero_megyei_2012III
- Perczel F. D., Kiss Zs., Ajtay Gy. (szerk.) (2005): Kérdőívek, becslőskálák a klinikai pszichológiában. Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet, Budapest.
- Sielschott, S. (2010): „Arbeitslos und keine Ahnung – Hier werden Sie geholfen!” Zum Framing stereotyper Bewertungen Arbeitsloser in den Regionalzeitungen Nordkurier und Volksstimme. Journal für Psychologie, Ausgabe 2. Letöltve: <http://www.journal-fuer-psychologie.de/index.php/jfp/article/view/72/98>
- Smith, E., R., Mackie, D. M. (2004): Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest.